

Građanski humanizam Adama Fergusona

Tekst se bavi socijalnom i političkom teorijom Adama Fergusona. Dovodeći u pitanje jednostrane i ideološki pristrasne interpretacije Fergusonove misli, autor zastupa tezu da Ferguson nije ni posvećeni republikanac, ni moderni liberal, kao i da nije evoluirao od republikanizma ka liberalizmu, već da njegova misao od početka do kraja predstavlja mješavinu građanskog humanizma i liberalizma i da pravi most između dvije heurističke tradicije, s tim što ima jače republikanske naglaske u početku, a jače liberalne na kraju svoje karijere. To se pokazuje na nekoliko Fergusonovih uvida i nalaza: uviđanju ambivalentnosti podjele rada i ukazivanju na gubitak komunitarne bliskosti; uočavanju druge strane napretka u moralnom kvarenju ili opadanju (*corruptio*); uviđanju plodonosnih ekonomskih efekata komercijalnog društva i civilizacijskih tekovina konstitucionalizma i vladavine prava, kao i potrebe za njegovanjem građanskog etosa kroz javnu deliberaciju, kontrolu sukoba i normativnu saglasnost, neophodnu za održanje poretka. Iz te analize slijedi zaključak da je Ferguson samosvojni kritički intelektualac i teoretičar, granični mislilac između tradicije i modernosti, čija misao nosi elemente i građansko-humanističke i liberalne tradicije u jednoj višeslojnoj, složenoj i protivrječnoj unutrašnjoj vezi.

Uvod

Prva intuicija kada se radi o Fergusonovom humanizmu bi mogla da bude razmatranje jedne važne dimenzije njegovog mišljenja koja je dala za pravo Marxu da ga proglasi prvim piscem koji je ukazao na štetne posljedice podjele rada i ambivalentnost napretka, kao procesa koji je pored rasta bogatstva i civilnosti, donio i dehumanizaciju i degradaciju ljudi svođenjem radnika na mašinu.¹

¹ Marks tako neopravdano proglašava Fergusona Smitovim „učiteljem” što se tiče podjele rada (Karl Marks, *Kapital*, prev. Moša Pijade i Rodoljub Čolaković, Kultura, Beograd, 1947, tom I, str. 80, fn. 78, str. 283, str. 291, fn. 70) i ističe njegovo uviđanje da podjela rada „pored ekonomske zahvata i svaku drugu oblast društvenog života i svugde udara temelj onom izgrađivanju stručnosti, specijalnosti i rasparčavanju čoveka.” (Isto, str. 283) Marks se još na tri mjesta poziva na Fergusona, kada ukazuje na duhovno osiromašenje radnika (Isto, str. 290), kada ističe podjelu na fizički i umni rad i kada govori o mašinizaciji ljudi (Isto, str. 291). Jednako tako u „Bijedi filozofije” govori o Fergusonovoj, Smitovoj, Lemontejevoj i Sejovoj kritici podjele rada, ponavljajući da je Smit Fergusonov „učenik”: Karl Marks, *Beda filozofije*, prev. Rodoljub Čolaković, Kultura, Beograd, 1946, str. 114 i dalje. U

Ali takođe i na pisca koji je anticipirao mnoge ideje i teorije koje će se razviti pola vijeka nakon njega: teoriju otuđenja, teoriju eksploatacije, teoriju sukoba i klasne borbe i teoriju korespondencije ekonomskih nejednakosti i političke dominacije.²

To je, svakako, relevantno područje istraživanja i ono bi moglo pokazati u kojoj mjeri je Ferguson uticao na savremene kritike kapitalizma. Mnogo izazovnijim mi se, ipak, učinilo problematiziranje savremenih uzajamno isključujućih interpretacija Fergusona i pokušaj da njegovu kompleksnu, protivrječnu, na momente paradoksalnu i nedovoljno koherentnu socijalnu i političku teoriju istražim bez idejno-ideološkog rubriciranja kao primarnog cilja, od čega pate skoro sve moderne interpretacije.

Savremene interpretacije Fergusonove misli su nastupile kao posljedica tri uzajamno nepovezana toka: prvo, afirmacije koncepta građanskog društva šezdesetih godina prošlog vijeka i njegovog korišćenja osamdesetih godina kao kriptološkog pojma koji je služio kritici i delegitimizaciji komunističkih društava (čemu je posebno doprinio Fergusonov *Esej o istoriji građanskog društva* (1767)); drugo, uvećanog interesa za republikanizam i građanski humanizam, koji je podstaknut, opet šezdesetih godina, sa Pocockom [Pokok] i Skinnerom [Skiner] i Pocockovim rubriciranjem Fergusona kao glavnog predstavnika republikanske tradicije u 18. vijeku; treće aktuelizacijom istraživanja škotskog prosvjetiteljstva, kao distinktno prosvjetiteljske tradicije u odnosu na kontinentalno prosvjetiteljstvo i njegovog skeptičkog i kritičko-racionalističkog stava, čemu je Ferguson dao poseban doprinos svojim najpregnantnijim isticanjem teorije spontanog poretka i uviđanjima da mnoge društvene ustanove (npr. tržište, novac, običaji, pravo, moral, jezik), „zaista jesu rezultat ljudskog delovanja, ali ne i sprovođenja ljudskih planova”,³ dru-

---

stvari je Marks iskrivio Fergusonovu misao prikazavši ga kao isključivog humanističkog kritičara podjele rada, a ovaj je kritikovao samo profesionalizaciju ratovanja i opadanje vrline građanstva i državnštva, kao posljedice podjele rada (O tome up. Yiftah Elazar, „Adam Ferguson on modern liberty and the absurdity of democracy”, in: *History of Political Thought*, vol XXXV, No 4, Winter 2014, p. 780. Up. i Adam Ferguson, *Esej o istoriji građanskog društva*, prev. Ljiljana Nikolić, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 238) a što je proizilazilo iz njegovog uvida da „nijedna ljudska institucija nije savršena.” (Isto, str. 192).

² On je „predvidio probleme pretjerane racionalizacije, dehumanizacije, atomizacije, alijenacije i birokratizacije.” (David Kettler, *The Social and Political Thought of Adam Ferguson*, Ohio State University Press, Columbus, Ohio, 1965, p. 8) Za njegovo anticipiranje eksploatacije up. posebno članak: John D. Brewer, „Adam Ferguson and the Theme of Exploitation”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 4 (Dec., 1986), pp. 461–478, posebno pp. 462, 468–9 i 471.

³ Adam Ferguson, *Esej...* nav. izdanje, str. 128. Cijeli, često citirani, iskaz glasi: „Kao vetrovi koji dolaze neznano otkud i duvaju koliko žele, različiti oblici društva imaju nejasno i davno poreklo; oni su nastali daleko pre pojave filozofije, iz instikata, a ne iz razmišljanja ljudi. Masu ljudi su ka njihovim ustanovama i merama usmeravale okolnosti u kojima su se nalazili

gim riječima da nisu (iz)umljene i isplanirane sa posebnim ciljem, nego su nenamjeravana posljedica brojnih akcija pojedinaca koji idu za sopstvenim svrhama.⁴

Ovo obnavljanje interesa za Fergusona je uglavnom krenulo sa jednostranim naglašavanjem njegove utopljenosti u republikansku odnosno građansko-humanističku tradiciji i isticanjem njegovog tražanja za „vrlinom” u uslovima njene zagubljenosti, kvarenja i opadanja u modernom komercijalnom društvu i tako redukovanjem na samo jednu dimenziju njegove misli, što je započelo sa Pocockom,⁵ a nastavljeno sa brojnim savremenim tumačima njegovog djela.⁶

---

i oni su retko skretali sa svog puta da bi sledili plan koji je izradio bilo koji pojedinac. Svaki korak i svaki pokret mase, čak i u vreme koje su nazvali dobom prosvete, učinjen je s podjednakim nesagledavanjem budućnosti, pa tako nacije slučajno nailaze na ustanove koje zaista jesu rezultat ljudskog delovanja, ali ne i sprovođenja ljudskih planova.” Up. i strane: 14, 36, 37, 129–130, 139, 176, 188.

⁴ „Iako slobodne konstitucije retko ili nikada ne nastaju iz planova pojedinačnih ljudi, njih često čuva budnost, aktivnost i revnost pojedinaca” (Isto, str. 139); „Ta uređenja su proistekla iz uzastopnih poboljšanja ostvarenih bez svesti o njihovom opštem uticaju i ona ljudske poslove dovode u ono stanje složenosti koje čak ni najveća sposobnost koja je ikada krasila ljudsku prirodu nije mogla da predvidi, i koje se, čak ni kada je u celini ostvareno, ne može u potpunosti razumeti” (Isto, str. 188). Ili smitovska ideja „nevidljive ruke”: „Nacije zanatlija sačinjavaju ljudi koji, osim zanata kojim se bave, ne znaju ništa o ljudskim poslovima i mogu doprineti očuvanju ili povećanju svoje zajednice, a da pritom njen interes ne bude predmet ni njihove brige ni njihove pažnje” (Isto.)

⁵ Up. J. G. A Pocock, *The Machiavellian Moment*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 1975, pp. 499–501.

⁶ Držeći se uglavnom Pococka, koji Fergusona naziva „najmakijavelijevskim (tj. najrepublikanskijim – prim. I. V.) od svih Škota,” savremeni autori ga opisuju kao klasičnog republikanca i makijavelijevskog moralistu. Tako Fania Oz-Salzberger uzima Fergusonovo naglašavanje važnosti aktivne participacije građana kao dokaz njegove privrženosti klasičnom republikanizmu (Oz-Salzberger, „Introduction”, in: *An Essay on the History of Civil Society* by Adam Ferguson, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, pp. xviii, xxi). Ovo je ona izrazila još u svojoj disertaciji „Scottish Political Ideas in Eighteenth Century Germany: The Case of Adam Ferguson,” odbranjenoj na Oxfordu 1991. godine, kasnije objavljenoj kao: *Translating the Enlightenment: Scottish Civic Discourse in Eighteenth-Century Germany*, Clarendon, Press, Oxford, 1995. godine, gdje ga naziva „najposvećenijim građansko-humanističkim misliocem Škotskog prosvjetiteljstva.” Decidira: „Ferguson je bio moderni građanski humanist sa posebnim gledanjem na ekonomske i društvene promjene. Nije bio ‘apstraktni’ liberal i snažno je vjerovao u zajednicu, tradiciju i duh nacionalnog mučeništva. Pa ipak je zagovarao ne samo moralnu nezavisnost pojedinca, već i aktivnu građansku vrlinu i participaciju svih sposobnih građana u političkom životu njihove zemlje. Cilj mu je bio da prilagodi ovaj ideal sa problematičnim, ali ne nužno zlim, okolnostima modernog trgovačkog i nastajućeg industrijskog društava.” („Introduction”, pp. 2–3). Isti stav je iskazala i u tekstu „The political theory of the Scottish Enlightenment”, u *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment*, uredio Alexander Broadie, Cambridge University Press, New York, 2003, pp. 162–163, 169. U okviru republikanske

Drugi pravac redukcije i pojednostavljenja predstavljaju istraživači iz polja liberalne tradicije, počev sa Hayekom – koji je potpuno zanemario i zapostavio građansko-humanističke elemente njegove misli i naglasio samo njegov doprinos klasičnom liberalizmu kroz teoriju spontanog poretka – pa do savremenih istraživača Kalyvas i Katznelson [Kalivas i Kacnelson], za koje je Ferguson postepeno evoluirao od republikanca u svojim ranim djelima, dok nije postao naglašeno liberalni mislilac u svom posljednjem djelu, *Principima moralne i političke nauke*.⁷ S pravom smatrajući njegovu misao „mostom između 18. i 19. vijeka” između prosvjetiteljstva i romantizma i prosvjetiteljstva i istoricizma, Vincenzo Merolle je pretjerao u njegovom proglašavanju „više nego pretečom” liberalizma i „više nego pretečom, pa čak i zrelim romantičarskim teoretičarem”, i kod Fergusona pronašao „potpuno razvijene i konceptualizovane, porred liberalnih, i romantičarske ideje”,⁸ potpuno odbacujući njegov

---

tradicije bez ostatka ga smještaju i Richard Sher, „Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defense”, *Journal of Modern History*, br. 61, jun 1989, p. 242 i Dorota Pietrzyk-Reeves, „Adam Ferguson’s Republicanism”, *Politeja*, 2/1, 2008, p. 68, kao i Jan Metzger, *Die Milizarmee im klassischen Republikanismus* (Die Odyssee eines militärpolitischen Konzeptes von Florenz über England und Schottland nach Nordamerika 15–18. Jahrhundert, Dissertation der Universität St. Gallen, Verlag Paul Haupt, Bern, Stuttgart, Wien 1999, S. 313. Tako isto i Marko Geuna (Marco Geuna), oslanjajući se na Pokoka i Skinera, tvrdi da „kategorije republikanske tradicije tvore samu konceptualnu bazu, arhitekturu cijelog njegovog razmišljanja” (Marco Geuna, „La tradizione repubblicana e l’Illuminismo Scozzese”, u L. Turco (ur.), *Filosofia, Scienza e Politica nel Settecento Britannico*, Il Poligrafo, Padova, 2003., p. 58), odnosno da Ferguson „sistematski koristi kategorije koje pripadaju republikanskoj tradiciji mišljenja” i da je u punom smislu riječi „republikanski mislilac” (Marco Geuna, „Republicanism and Commercial Society in the Scottish Enlightenment: the Case of Adam Ferguson”, in: M. van Gelderen i Q. Skinner (ur.), *Republicanism. A shared European Heritage*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, II, pp. 181–183).

⁷ Andreas Kalyvas and Ira Katznelson, „Adam Ferguson Returns: Liberalism through a Glass, Darkly”, *Political Theory*, vol. 26, br. 2, april 1998, p. 173. Iako su se složili da je Ferguson povezo republikanske argumente o važnosti javne vrline i liberalne argumente o različitosti interesa u modernom društvu, oni ipak naglašavaju evoluciju njegove misli i (pomalo nategnuto) u njegovom djelu nalaze liberalni hibrid sa elementima savremenog berlinovskog agonističkog, rolosovskog deontološkog, razovskog supstantivnog liberalizma i pragmatičkog liberalizma moderne političke nauke (pp. 175; 191). I za Elazara je Ferguson „došao do neoklasičnih i protoliberalnih ideja u stvaranju konstitucionalne, duhom građanstva prožete i elitističke vizije moderne komercijalne i reprezentativne države.” (Yiftah Elazar, nav. članak, p. 770.)

⁸ Vincenzo Merolle, „Adam Ferguson: Liberalism, Republicanism, Marxism”, rad predstavljen na ECSSS konferenciju u St Andrews u Škotskoj, 3. jula 2009: „U njegovom djelu nalazimo romantičarske i liberalne ideje potpuno formulisane i konceptualizovane” (p. 2, up. dalje i pp. 4, 5, 18). Dostupno na: http://www.europeanjournal.it/ferguson_liberalism_republicanism_marxism.pdf (pristupljeno 16. 03. 2016)

bilo kakav građanski humanizam,⁹ dok ga David Allan, određuje kao „instinktivnog konzervativca” i insistira na njegovom „prirodno konzervativnom stavu”.¹⁰

Na ovim primjerima ideološkog rubriciranja Fergusona se pokazuje da svako polemičko suprotstavljanje komunitarne republikanske i klasično-liberalne individualističke paradigme prenaplaćava razlike i redukuje bogatu kompleksnost istorijske i socijalne stvarnosti. Neki istraživači – senzitivniji za bogatstvo i složenost njegove misli – će ipak ukazati na izvjesnu pomiješanost republikanskih i liberalnih motiva i, uzimajući u obzir i jedne i druge motive, ukazati da se radi o svojevrsnoj napetosti između ideala političke vrline i praktične orijentacije prema socijalnoj stvarnosti¹¹ i svrstavati njegovo djelo u „građanski liberalizam” (Liza Hil) ili „liberalni republikanizam” (Elazar).

Teza koju ću nastojati da argumentujem u ovom prilogu je da Ferguson nije ni posvećeni republikanac, ni moderni liberal, kao i da nije evoluirao od republikanizma ka liberalizmu, već da njegova misao od početka do kraja predstavlja *mješavinu* građanskog huma-

⁹ Isto, p. 9.

¹⁰ David Allan, *Adam Ferguson*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, pp. 16, 71.

¹¹ Prvo je na to ukazao David Kettler u navedenom radu, p. 4, a potom i u „History and Theory in Ferguson’s Essay on the History of Civil Society: A Reconsideration”, *Political Theory*, br. 5, 1977, gdje ukazuje da se Ferguson, umjesto da kao Hume i Smith naglašava samoljublje, usredsređuje na ulogu i individualne slobode i vrline u društvu i zato se ne može „jednostavno klasifikovati sa građansko-humanističkim pesimistima, niti sa istorijskim progresivistima” (p. 439). Lisa Hill je uočila da je on doveo i građansko-republikanske i liberalne ideje u vezu sa modernom državom i njenim građanima, ali ona nije dovela kod Fergusona te elemente u njihov unutrašnji odnos (Lisa Hill, „Eighteenth-Century Anticipations of the Sociology of Conflict: The Case of Adam Ferguson,” *Journal of the History of Ideas* sv. 62, 2001, pp. 286–293; dostupno na: <https://muse.jhu.edu/article/15112>; Kristina Lin Melojd je u svojoj disertaciji, s pravom, utvrdila da je njegova misao „istovremeno i tranziciona i moderna” (Christine Leann Maloyed, *The Religious Foundations of Civic Virtue*, – A Dissertation, Texas A&M University, 2010, p. 62, jer „...kako je naglasio građansku participaciju i vrlinu, tako je i preteča modernog liberalizma, jer je pokušao da poveže liberalne i republikanske argumente” (p. 63). Kao posljedica toga, „njegov rad se fokusira na oba problema javne vrline i potencijala modernog ekonomskog društva da promoviše klasične i liberalne vrijednosti” (p. 85). Drugi su, uočavajući ove napetosti u njegovom djelu, našli da je napravio most između tradicije klasičnog republikanizma i nastajuće moderne sociologije (up. John Brewer, nav. članak, pp. 461–78, 472–73); pored ovih uočene su i napetosti između „konzervativnog” i „participativnog” (Lisa Hill, „A Complicated Vision: The Good Polity in Adam Ferguson’s Thought,” u Eugene Heath i Vincenzo Merolle (ur.), *Adam Ferguson: Philosophy, Politics, and Society*. Pickering & Chatto, London, 2009, p. 123). Kalyvas i Katznelson su otišli još dalje i zaključili da je Ferguson „reinterpretirao napetost između republikanizma i liberalizma kao sukob između političke i individualne autonomije i prava” (Andreas Kalyvas i Ira Katznelson, nav. članak, p. 176).

nizma i liberalizma i da pravi *most* između dvije heurističke tradicije, s tim što ima jače republikanske naglaske u početku, a jače liberalne na kraju svoje karijere. To pokazujem na nekoliko Fergusonovih uvida i nalaza: uviđanju ambivalentnosti podjele rada i ukazivanju na gubitak komunitarne bliskosti; uočavanju druge strane napretka u moralnom kvarenju ili opadanju (*corruptio*); uviđanju plodonosnih ekonomskih efekata komercijalnog društva i civilizacijskih tekovina konstitucionalizma i vladavine prava, kao i potrebe za njegovanjem građanskog etosa kroz javnu deliberaciju, kontrolu sukoba i normativnu saglasnost, neophodnu za održanje poretka. Iz te analize slijedi zaključak da je Ferguson samosvojni kritički intelektualac i teoretičar, *granični mislilac* između tradicije i modernosti, čija misao nosi elemente i građansko-humanističke i liberalne tradicije u jednoj višeslojnoj, složenoj i protivrječnoj unutrašnjoj vezi. Otud svako rubriciranje Fergusona unutar samo jedne tradicije je višestruko štetno po tumačenje njegove kompleksne i protivrječne, pa čak i paradoksalne misli, jer se time gubi sva višeslojnost i bogatstvo njegovih opservacija. Zato, jedino ako izbjegnemo tu zamku rubriciranja i ne nastojimo po svaku cijenu da tragamo u svakoj rečenici za ideološki pripadajućim sadržajem, mi možemo doista otkriti šta je stvarno njegovo mišljenje po dubini i po širini zahvata. Možemo posljedično da prepoznamo razne idejne nijanse kojih kod njega ima, ali teško da možemo iz tih prepoznavanja da sa istraživačkom korektnošću – neopterećenom težnjom da u njemu prepoznamo „svoga” roдонаčelnika, prethodnika i idejnog saborca – stignemo do i približno adekvatnog tumačenja. Ali da bismo situirali Fergusonovu misao, prvo ćemo razmotriti kako se građanski humanizam kotirao na britanskom ostrvu.

Građanski humanizam kao heuristička tradicija

Građanski humanizam¹² predstavlja varijantu republikanizma čije središnje mjesto čini uvjerenje da vlast treba da počiva na participaciji aktivnih, patriotski opredijeljenih građana. On podrazumijeva posebne socijalne i političke aranžmane i institucije so-

¹² Složenicu „građanski humanizam” je prvi put upotrijebio historičar Hans Baron 1925. godine u svojoj *Krizi rane italijanske renesanse* (novije izdanje: Hans Baron, *Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, New Jersey, 1966) da označi obnovu klasičnog republikanizma u renesansnoj Firenci, da bi od šezdesetih godina dvadesetog vijeka ovaj pojam bio proširen u kontekstualnoj reafirmaciji republikanske tradicije kod Pococka, a potom i Skinnera, kao političkog diskursa suprotstavljenog klasično-liberalnom shvatanju politike. U ovoj složenici su povezani patriotska samoodbrana za očuvanje republikanskog načina života renesansnog grada-države („građanski”) i isticanje svjetovnih vrijednosti („humanizam”) sa njegovanjem *vita activa* koji podsjeća na antičke republike. Građanski humanizam je u tom smislu pobjeda sekularnih ekonomskih, socijalnih i političkih ideja nad religijskim providencijalizmom.

cijalno i politički umjerenog i uravnoteženog sistema vlasti (kao što su mješovit politički oblik, podjela vlasti, socijalna i politička ravnoteža), kao i svojevrsan etos i obrazovni ideal, zbog čega se koristi i kao sinonim za klasični republikanizam. Sa liberalizmom građanski humanizam dijeli antiautoritarno viđenje politike (najbolje izraženo u zajedničkim pretpostavkama konstitucionalizma i podjele vlasti) ali se razilazi sa liberalnom koncepcijom društva kao skupa atomiziranih samoljubivih pojedinaca, koje udružuju i integrišu zajednička pravila obezbjeđujući im maksimum slobode za slijeđenje njihovih partikularnih interesa i vrijednosti. U 17. vijeku u Britaniji, građanski humanizam je predstavljao kontekstualizovanu tradiciju republikanskog mišljenja u vidu etičko-političkog odgovora na istorijski trenutak, ali i konceptualni okvir jedne misaone tradicije koja je suprotstavljena tradicionalnim konceptualnim pretpostavkama religijskog providencijalizma sa kojim su se hvalili Bertrand de Mandeville¹³ [Mandvil] i prirodnopravne teorije. Tako se građanski humanizam pokazuje kao anglosaksonska istorijska kontekstualizacija republikanske tradicije mišljenja u 17. i 18. vijeku, kao politički jezik i usmjerenost na afirmaciju građanstva i prožetost javnim duhom, nasuprot antipolitičkom duhu liberalne tradicije. U ovoj kontekstualizaciji su djelovali Needham, Harrington, Milton, Trenchand i Gordon, i Sidney u 17. vijeku, odnosno Ferguson i Millar u 18. vijeku. Nije Ferguson jedini u škotskom prosvjetiteljstvu koji je u svom djelu imao elemente i republikanizma i liberalizma. To su imali i Smith i Dugald Stewart i Josiah Tucker i Fergusonu najbliži John Millar, pa čak i Mandeville.¹⁴ Ali za razliku od njih, jedini Ferguson, uz Millara, traga da uspostavi most koji će biti održiv i neće predstavljati nadoknadu na račun druge tradicije. Danas se ovaj pojam više ne vezuje nužno za određeni istorijski period i sve više se koristi kao ideološki pojam i protivteža liberalizmu kao „akvizitivnom individualizmu.”¹⁵

¹³ O tome up. Ilija Vujačić, „Od ‘traganja za vrlinom’ ka ‘traganju za srećom’”: Bernard Mandeville i rađanje liberalizma, *Politička misao*, sv. 49, br. 4, 2013, str. 84–108.

¹⁴ Utoliko nisu u pravu ni Pockock ni Skinner koji oštro suprotstavljaju republikanizam i liberalizam 18. vijeka. Skinner je u pravu kada se radi o vremenu engleskog građanskog rata i 17. vijeka, kada doista postoji dominacija republikanske ideje slobode kod Needhama, Harringtona i Miliona, ali ne i za 18. vijek, jer je u 18. vijeku smješa republikanizma i individualizma evidentna.

¹⁵ Pojam građanskog humanizma je utoliko historiografski pojam, jer se prvo koristio da označi istorijski fenomen renesansne Firence, a zatim je proširen da označi republikansku tradiciju ili politički diskurs koji ima svoje korijene u antici, da bi konačno označavao politički ideal suprotstavljen i klasično-liberalnom i autoritarnom shvatanju politike. Kasnije je ušao u raspravu o intelektualnim korijenima građanskog rata u Engleskoj i predrevolucionarnoj Americi, što je povratno dalo povoda njegovim uvođenjem u raspravu o pri-

Napetost između republikanskih vrijednosti i aktuelne stvarnosti

Fergusona je veoma teško rubricirati i smjestiti ili klasifikovati u neku određenu tradiciju zbog njegovih ambivalentnih pogleda, paradoksalnog mišljenja, brojnih protivrječnosti i tenzija, ali i nekonzistentnosti, što otežava „iščitavanje” njegovih stavova, kao i rubriciranje u prokrustrovske ideološke forme, ali i teorijske tradicije. To je pored čestog „ideološkog čitanja” dodatni razlog brojnih uzajamno protivrječnih interpretacija njegove misli.

Istina je da postoji razlika u naglasku i temama između ranog rada *Prethodna razmišljanja o uspostavljanju milicije* (1756), preko *Eseja o istoriji građanskog društva* (1767) i *Ustanova moralne filozofije* (1769), zaključno sa *Principima moralne i političke nauke* (1792), ali u osnovi Ferguson nije mijenjao svoje mišljenje.

Sam Ferguson je od početka bio svjestan napetosti između građansko-humanističkog koncepta „vrline”¹⁶ i koncepta „bogatstva” modernog komercijalnog društva i svojim zadatkom vidio prevaziženje te napetosti time što će da „pomiješa vojnički duh sa građanskom i komercijalnom politikom”, kako je pisao u *Razmišljanjima*,¹⁷ i pomiri onaj nivo građanske slobode koji je postignut u modernom komercijalnom društvu sa „kultivacijom moralnih karaktera” i realizacijom „nacionalne veličine.”¹⁸ Za Fergusona je milicija (narodna vojska) najbolji način da se obezbijedi praktikovanje energičnih, „muških” i ratničkih vrlina, koje uče građane disciplini i redu, vojničkoj poslušnosti i hrabrosti, „naporima odlučnog i snažnog uma”, zdravim teškoćama koje podstiču na djelovanje, uzajamnom oslanjanju jednih na druge – jednom riječju republikanskim

---

rodi i kvalitetu savremenog javnog života, gdje je blisko povezan sa zagovaranjem komunitarizma.

¹⁶ Vrlina za njega nije ono što je Mandeville odredio kao prosto upražnjavanje moralno poželjnih praksi, već *practiciranje građanstva* u klasičnom antičkom smislu aktivne participacije u vojnim i političkim poslovima. Pod vrlinom Ferguson podrazumijeva nesebičnu posvećenost dobrobiti zajednice: određenije, on misli na vojničku spremnost za odbranu zajednice i građanski aktivizam koji počiva na prožetosti javnim duhom i na brizi za zajednicu.

¹⁷ Adam Ferguson, *Reflections Previous to the Establishment of a Militia*, Printed for R. and J. Dodsley in Pall-mall, London, MDCCLVI p. 3 (dostupno na: <https://archive.org/details/reflectionsprevi00ferguoft/>)

¹⁸ Nakon što je utvrdio da je profesionalizacija rata dovela do udaljavanja ljudi od korišćenja oružja, on zaključuje da je „samoodbrana posao svih: već smo predaleko otišli u mišljenju da su trgovina i manufaktura jedine potrebe naše zemlje” (Isto, p. 12). U despotskoj vladi i plaćeničkoj vojsci dovoljna je samo prinuda, „...ali ne možemo primijeniti ista sredstva u slučaju slobodne vlade”, jer je disciplina bez miješanja sa nekom drugom moći „nesaglasna sa svakim stepenom građanske slobode.” (Isto, p. 33)

vrlinama.¹⁹ Drugim riječima, narodna vojska gaji i razvija duh javnosti, učestvovanja i brige za opšte dobro.²⁰

Ali sa uvećanjem trgovačkih vještina, odnosno uspostavljanjem komercijalnog društva, gube se zajedništvo, socijalna bliskost, intenzivna emocionalna prijateljstva i veze, ratnička snaga i građanska vitalnost.²¹ Ferguson se okreće narodnoj miliciji kao lijeku upravo zbog specijalizacije koja je dovela do profesionalizacije državištva i vojništva i tako „razblaživanja” dva najvažnija područja zajedništva: politike i vojske.²²

¹⁹ „Čvrstina duha se formira u borbi s teškoćama, a ne uživanjem u spokojstvu i miru; pronicljivost i mudrost su plodovi iskustva, a ne onoga što je naučeno u samoći i dokolici; oduševljenje i velikodušnost su kvaliteti uma koji se javljaju i oživljavaju učešćem u događajima koji angažuju srce i nisu rezultat razmišljanja i znanja.” (Adam Ferguson, *Esej...*, nav. izdanje, str. 263). Ferguson vojničko angažovanje vidi kao glavno sredstvo društvene integracije, jer po njemu, ništa ne ujedinjuje ljude više od suprotstavljanja stranoj vojsci, s obzirom da vojni sukob ispunjava ljude ljubavlju jednih prema drugima, navodi na žrtvovanje za drugog i podiže ih iz uskosti njihovih privatnih želja: „Bez rivalstva nacija i njihove navike da ratuju, samo građansko društvo jedva da bi pronašlo svoj predmet ili formu.” (Isto, str. 31). Ali to opet ne znači da iako je vojnička vrlina velika snaga socijalne integracije i jedinstva da je ona dovoljna kao društveni temelj.

²⁰ „*Duh javnosti* koji duguje svaki član zajednice je 1) vjerno vršenje bilo koje službe povjerene radi opšteg dobra... (i)... 2) trajno davanje prednosti javnoj bezbjednosti i opštem dobru u odnosu na privatne interese ili pristrasne obzire. (*Institutes of Moral Philosophy for the use of Students in the College of Edinburgh*, by Adam Ferguson, L. L. D., The Second Edition, Revised and Corrected, Printed for A. Kinkaid & W. Creech, and J. Bell, Edinburgh, MDCCLXXIII, p. 229); Jaka nacija je „nacija energičnih, javnosti okrenutih i odlučnih ljudi” (Adam Ferguson, *Esej...* nav. izdanje, str. 233). Up. i Jan Metzger, nav. djelo, S. 323–336.

²¹ Nacionalne institucije usmjerene samo na garantovanje slobode „daju garanciju koja od njega (tj. građanina – I. V.) ne zahteva nikakvu ličnu pažnju niti napor, takvo prividno savršenstvo vlade može da oslabi veze u društvu...”, jer komercijalna društva su „nastojala da uvođenjem raznih vještina iskoriste inventivnost ljudi i da, angažujući ih u raznim poduhvatima, ispitivanjima i proučavanjima, upute, ali često i iskvaru um” i kod pojedinca „brigom za sebe samog zamene veru i ljubav koju bi trebalo da oseća za svoje bližnje” (Adam Ferguson, *Esej...*, nav. izdanje, str. 214), a „...razdvajanje profesija (tj. podjela rada – I. V.) ... dovodi do toga da se veze u društvu pokidaju, da forma zameni inventivnost i da pojedinci počnu da se povlače sa zajedničke pozornice rada na kojoj su osećanja srca i um najsrećniji”, (Isto, str. 226), kada „pojedinci misle da su sigurni i bez ikakve brige ili napora sa svoje strane” i „kada svoje kuće, svoje vile, svoje statue i svoje slike cene više nego što cene republiku.” (Isto, str. 232); „Obične ustanove dovode do slabljenja duha i nisu sposobne da sačuvaju državu; jer one ljude navode da se oslanjaju na veštine umesto na vrline ... Institucije koje jačaju duh, nadahnjuju hrabrost i unapređuju nacionalnu sreću, ne mogu nikada voditi nacionalnoj propasti.” (Isto, str. 232).

²² Ono što je dobro i plodonosno u jednoj stvari, nije dobro u drugima: „Podela na veštine i profesije u nekim slučajevima poboljšava njihovu praksu i unapređuje njihove ciljeve. Time što smo odvojili veštinu sukunara od veštine štavljača omogućili smo bolje snabdevanje cipelama i tkaninom. Ali od-

Pa ipak Ferguson ne misli da država treba na bilo koji način da nameće neka moralna pravila,²³ već samo da državnicima djeluju vaspitno, razvijajući kod građana duh javnosti. Stoga, uprkos svom republikanizmu, Ferguson ne misli da je posao vladara da traži da podanici obavljaju ono što je on zamislio da je njihovo dobro,²⁴ već izriče čisto liberalni stav.²⁵ U tom smislu on je bliži modernoj liberalnoj formuli moralno neutralne države i nesvodivosti prava na moralnost, odnosno ispravnog na dobro, nego komunitarnom insistiranju na dobru.

Ovu napetost (koja je najbolje došla do izražaja u *Eseju*) između republikanskih vrijednosti koje nosi vojnički duh i komercijalnog društva, koju su drugi škotski moralni filozofi vidjeli kao sukob između vrline i bogatstva, Ferguson ne vidi tako i ne smatra da je privatno bogatstvo suprotstavljeno vrlini,²⁶ vjerujući da se ova na-

---

vajanje veština koje formiraju građanina i državnika, veština vođenja politike i rata, predstavlja pokušaj rasparčavanja ljudskog karaktera i uništavanja upravo onih sposobnosti koje hoćemo da poboljšamo” (Isto, str. 237–238).

²³ U *Principima*, u odjeljku pod karakterističnim naslovom „O vrlini za razliku od efekata prinudnih zakona”, on jasno kaže: „Ali dobročinstvo je izraz volje, koju nikakva primena sile ne može proizvesti: čak i spoljni efekat, ako se postigne na ovaj način, će izgubiti karakter vrline. Jedna dobrotvorna radnja, koja, kada je slobodna, predstavlja plemenitost ili milosrđe onog koji je praktikuje, primjenom prinude će se pretvoriti u iznudu ili otimanje kod onih koji treba da je izvrše kao svoju ličnu prednost. Da bi se dobrovoljno darovalo dobročinstvo, sila ne samo da je neadekvatna, nego, oduzimajući naklonosti onoga na koga se primjenjuje, imaće suprotnu sklonost.” (Adam Ferguson, *Principles of Moral and Political Science* (1792), u dva toma, Garland Publishing, Inc., New York & London, 1978, tom. II, poglavlje iv, razdio i, p. 318.)

²⁴ „Čak i kada imamo najbolje namere prema čovečanstvu, skloni smo da mislimo da dobrobit ljudi ne zavisi od prikladnosti njihovih inklinacija ili odgovarajućeg korišćenja njihovih talenata, već od njihove spremnosti da se pridržavaju onoga što je zamišljeno da je njihovo dobro.” (Adam Ferguson, *Esej* ... nav. izdanje, str. 272); „Država može učiniti puno da ga (trgovca – I. V.) zaštiti, pa čak i da mu pomogne, ali ne na način da izaziva njegovu revnost ili upravlja njenom primjenom. Primarni cilj vlade u ovome i u mnogim drugim stvarima je da osigura svojinu svojih podanika, da zaštiti radine pri ubiranju plodova njihovog rada, da se vrate dugovi koji im s pravom pripadaju i da obezbijedi pravednu odluku u pitanjima koja mogu nastati u trgovačkom saobraćaju.” (Adam Ferguson, *Principles* ... nav. izdanje, vol. II, ch. vi, sect. iv, p. 426.)

²⁵ „U skladu sa tim, najveća vrlina koju je ijedan vladar ikada sam pokazao ne ogleda se u želji da u svom narodu podstakne duh slobode i nezavisnosti, nego u nečem što je samo po sebi dovoljno retko i vrlo pohvalno – u postojanoj brizi za sprovođenje pravde u pitanjima svojine, i sklonosti da zaštiti i da ispravi nepravdu i unapredi interes svojih podanika.” (Adam Ferguson, *Esej* ... nav. izdanje, str. 272.)

²⁶ Ciljajući na Mandevilla on utvrđuje da neki ljudi „ne razmišljaju ni o čemu osim o broju i bogatstvu ljudi”, a na Shaftesburyja [Šaftsburi], kada kaže da „drugi u strahu od korupcije, misle samo o očuvanju nacionalnih vrlina”. A stvar je u tome da su i privatno bogatstvo i vrlina stvari koje su jednako obaveze društva: „One su greškom suprotstavljene jedna drugoj, a čak i kada se spoje nemaju dovoljno snage da se suprotstave onom nesrećnom delu društva

petost može razriješiti odgovarajućim uređenjem kojim se čuva sloboda (mješovita i konstitucionalna vlada),²⁷ političkim odlukama²⁸ i odgovarajućim kulturnim promjenama,²⁹ koje će učiniti da se potencijalna suprotstavljenost bogatstva i vrline ublaži. To je za njega traženje načina za uspostavljanje saglasnosti između tradicionalne vrline i modernog tržišnog društva. Tako, za razliku od Mandevilla, koji je odbacio vrlinu u ime tržišnog društva (i tako se opredijelio za moderno društvo i njegove liberalne vrijednosti, nasuprot tradicionalne zajednice i njenih republikanskih vrijednosti) i Shaftsburyja koji odbacuje liberalizam u ime vrline (i tako se opredjeljuje za tradicionalni moral nasuprot modernog društva), Ferguson kombinuje to dvoje. Na taj način on hoće da sačuva staru političku kulturu i hoće da ubijedi više slojeve da se nje moraju držati u smislu uticaja vlasti na podsticanje na vrlinu koliko je to moguće. Tome naravno prethode konstitucionalna pravila i vladavina prava kao odgovarajući institucionalni aranžman čuvanja slobode, ali Ferguson ipak misli da je to nedovoljno i da puka formalna vladavina prava koja je dovoljna da zaštiti sigurnost i svojinu građana, ipak ne može da nosi i osigura onaj normativni etos društva, odnosno vrline i osjećanja koji su neophodni da se održi sloboda.

Poput Turgota [Tirgo] i Condorcet [Kondorse] u Francuskoj, Ferguson je bio vodeći zagovornik ideje napretka. Vjerovao je da rast komercijalnog društva kroz slijeđenje ličnog interesa može promovisati samoodrživ napredak, ali mada je pozdravio mnoge njegove

---

koji svaki cilj svodi na lični interes, i ne brine o sigurnosti i povećanju ničijeg dobra, osim sopstvenog.” (Adam Ferguson, *Esej*, nav. izdanje, str. 151.)

²⁷ „Važno je ... da se za svakoga s pravom kaže da je slobodan u srazmjeri u kojoj je vlada pod kojom obitava dovoljno moćna da ga zaštiti i u isto vrijeme da je dovoljno uzdržana i ograničena da se spriječi zloupotreba vlasti.” (Adam Ferguson, *Principles* ... nav. izdanje, vol. II, ch. vi, sect. vii, p. 459). Up. i Adam Ferguson, *Esej* ... nav. izdanje, str. 169: „U vladama koje predstavljaju odgovarajuću mješavinu, u kojoj se kao protivteža interesu naroda javlja interes vladara i plemstva, uspostavlja se odgovarajuća ravnoteža u kojoj postoje i javna sloboda i javni red.”

²⁸ „Sve što magistat može da uradi u ovoj stvari je da zatvori vrata neredu i poroku, da nastoji da uguši zle sklonosti ljudi; i da obezbjeđujući puteve (moralnog – I. V.) integriteta i markirajući ih, uzimajući u obzir razlike i počasti, olakša i ohrabri izbor vrline i dâ prostora najboljim sklonostima koje je priroda obezbijedila ili koje je genijalni um sposoban da sam kultiviše.” (Adam Ferguson, *Principles*..., nav. izdanje, vol. II, ch. iv, sect. i, p. 318.)

²⁹ Potrebno je razvijanje kulture zajedništva i angažovanje svih za opšte dobro: „Brodom, na čiju palubu su svi ljudi ukrcani, mora se upravljati i voditi zajedničkom vještinom i radom posade i niko ne može biti razmažen izuzimanjem, koje bi se okončalo u ruševinama i razaranju cjeline, ako bi se svi ma izašlo u susret i priskrbila im se izuzeća” (Isto, p. 329). Propadanje država bi se moglo odložiti „kada bi se negovale one veštine od kojih zavisi njihova stvarna sreća i snaga i kada bi se u najvišim slojevima gajili oni talenti za državni savet i za bojno polje koji se bez velike štete ne mogu razdvajati, a u masi naroda ono oduševljenje za sopstvenu zemlju i onaj vojnički karakter koji mu omogućavaju da učestvuje u odbrani svojih prava. (Adam Ferguson, *Esej*..., nav. izdanje, str. 235.)

aspekte kao prirodne i neizbježne, izrazio je i strah u vezi sa nekim njegovim posljedicama na vrlinu i socijalnu bliskost. On nije vjerovao u ireverzibilni napredak, niti je pretpostavio da će puki ekonomski razvitak i veće bogatstvo voditi dostizanju sreće, pa se tako suprotstavio Smithovom liberalnom uvjerenju da će uvećana moralnost prirodno da se razvije sa ekonomskim napredovanjem. Naprotiv.³⁰ Dok su se Hume i Smith oslonili na lični interes koji će pozitivno djelovati na napredak društva, za Fergusona interesi zajednice su jednako važni kao i briga pojedinca za sopstvenu sudbinu. Zato je za Fergusona važno da se stalno djela u političkoj zajednici da stvari ne bi krenule na gore i da se javne vrline održavaju, da se razvija osjećaj za zajednicu. Ali on to opet ne čini zbog apsolutnog prioriteta zajednice nad pojedincem, niti se može govoriti o komunitarnom prioretiziranju i privilegovanju zajednice u odnosu na pojedinca, jer njegovo prioretiziranje i privilegovanje zajednice u odnosu na pojedinca počiva na slobodi kao „sigurnosti svojine i osobe pojedinca”. On započinje sa superiornošću društva nad pojedincem,³¹ ali završava sa liberalnim naglašavanjem privatne autonomije i odgovornošću pojedinca za sopstvenu sudbinu.³²

Ovu napetost između vrline i bogatstva (ali ne i njihovu suprotstavljenost), koju je Ferguson više primjećivao i dublje u nju pronikao od bilo kog drugog u škotskoj moralnoj filozofiji, vidio je neprekoračivom. Svjestan je da je moderno građansko društvo učinilo nemogućom vrlinom natopljenu beskonfliktnu zajednicu i da ono hrli u jednu nepolitičku lošu beskonačnost prepuštanja opakim i neizbježnim ambivalentnim silama podjele rada, koje će ljude učiniti sebičnim i prema zajednici bezosjećajnim mehaničkim šrafovima samoljubivog (materijalnog) interesa i da nije moguće okrenuti točak nazad. Ali je jednako tako svjestan da svako prepuštanje spontanim silama tržišta sa institucionalizovanom i regulisanom svojinom i pravdom, znači na kraju, mogući gubitak političke zajednice njenim zapadanjem bilo u despotizam bilo u gubitak nezavisnosti. Stoga je tražio za načinima da obezbijedi bar izvjesnu mjeru tradicionalne komunitarnosti – posvijećenosti zajednici – bez gubljenja prednosti modernog društva ekonomskog napredovanja i konstitucionalne vladavine. Ova napetost se heuristički izražava u napetosti između građansko-humanističkog i liberalno-kontraktualističkog diskursa. Zato je tražio načine da stvori most između dvije misaone tradicije. Napetost između jezika građanskog humanizma, s jed-

³⁰ Up. Adam Ferguson, *Esej...* nav. izdanje, Odjeljci VII i VIII, str. 47–63.

³¹ „Čovjek je stvoren za društvo i dostizanje razuma. Ako bilo kakvim slučajem bude lišen ovih prednosti, prije ili kasnije će naći svoj put do njih” (Adam Ferguson, *Principles* ... nav. izdanje, vol. I, ch. ii, sect. i, p. 199) ... „On može biti nedruštven ali ne usamljen; čak i kad se loše ponaša on mora biti u društvu.” (Isto, vol. II, ch. i, sect. vi, p. 59; up. i vol. I, ch. i, sect. ii, p. 24).

³² „Ali svaka osoba, pošto je načelno zainteresovana za sebe samu, apsolutni je gospodar sopstvene volje, i jedino odgovorna za izbor koji učini.” (Isto, vol. I, ch. iii, sect. i, p. 202)

ne, i jezika liberalizma i rađajuće političke ekonomije, s druge strane, je prisutna u svim njegovim djelima, ali je ona došla do punog izražaja u *Eseju*, gdje Ferguson kao da vodi živi i praktični dijalog između tradicionalnog diskursa vrline i dobra, s jedne, i modernog liberalnog diskursa pravde i interesa, s druge strane, između etike dobra i etike postupaka, između jezika morala (koji se bavi kategorijama vrline, građanstva, participacije) i jezika sociološke analize, koji se bavi privatnom svojinom, klasama, podjelom rada, alijenacijom i socijalnom i političkom moći. Ove „suprotstavljene” diskurse neki tumači Ferguson vide kao sukob, a radi se upravo o njihovom *dijalogu* kod jednog suptilnog istraživača koji nije spreman da prihvati stihijno pokoravanje istorijskim silama „posesivnog individualizma”, kao ni anahrono zapomaganje moralizatora religijskog i civilnog providencijalizma.³³

Kvarenje (corruptio) kao posljedica podjele rada

Oslanjajući se na tradiciju građanskog humanizma, Ferguson je pošao od onoga što prijeti modernom društvu, a to je korupcija shvaćena u klasičnom rimskom i makijavelijevskom značenju kvarenja institucija i običaja,³⁴ čije je nastupanje Ferguson prepoznao u opadanju duha javnosti, odsustvu participacije običnog naroda u političkim i vojnim poslovima i potencijalnom nastupanju despotizma. Najgora posljedica preovlađujućeg komercijalnog duha je gubitak političke energije i tako građanske vrline, jer ljudi – razjedinjeni i s gubitkom obzira prema zajednici – postaju fizički i psihički sve otuđeniji od poslova vladanja i uskoro postaju politički apatični i neaktivni.

Ako građani, koji treba da se posvete vrlini, javni interes podrede privatnom, političkoj zajednici će prijetiti kvarenje i gubljenje duha javnosti. Vrlina je za njega *practiciranje građanstva* u klasičnom rimskom smislu aktivne participacije u vojnim i političkim

³³ Kod njega građanski humanizam uzima sociološki pravac, za razliku od onih kojima je bliži bio kredo novoga društva i njegova pokretačka snaga politička ekonomija. O tome up. Andreas Kalyvas i Ira Katznelson, nav. tekst, pp. 176, 181, 187

³⁴ Korupciju je Ferguson još uvijek vidio u tradicionalnom značenju, kao *kollektivnu moralnu iskvarenost*, a ne u modernom smislu kao djelovanje koje zamagljuje granicu između privatnog interesa i javne odgovornosti. Za razliku od ovog republikanskog shvatanja korupcije, koje je Ferguson dijelio sa Montesquieuom, Adam Smith je korupciju već shvatao u modernom liberalnom značenju. O tome up. Bruce Buchan i Lisa Hill, „From Republicanism to Liberalism: Corruption and Empire in Enlightenment Political Thought,” In M. J. et al. (ur.), http://www.academia.edu/4226268/FROM_REPUBLICANISM_TO_LIBERALISM_CORRUPTION_AND_EMPIRE_IN_ENLIGHTENMENT_POLITICAL_THOUGHT.

poslovima.³⁵ ali ovaj republikanski naboj mora biti oslonjen na liberalne vrijednosti konstitucionalizma i vladavine prava koji štite pravdu kao zaštitu ličnosti, svojine i preduzetništva, sprječavajući prevare i obezbjeđujući neometano djelovanje „nevidljive ruke”. Ono što ga odvaja od liberalnih postignuća jeste ono što važi i za druge autore u tradiciji građanskog humanizma, a to je da u ovako iskvarenom sistemu na kraju neće uopšte biti nikakvih prava ukoliko ne postoji snažna volja građana prožetih javnim duhom da se za njih bore. Republikanska *vivere politico* postavlja zahtjeve kako onima koji su na vlasti tako i građanima: zdrava politička zajednica zahtijeva naviku građanske vrline i javne moralnosti. Sami zakoni ne mogu da sačuvaju slobodu. Prava građana i njihove obaveze moraju biti praćeni „snagom da se održi ono što je priznato kao ispravno.”³⁶

Možda njegov koncept građanskog društva djeluje arhaično, ali kada se pogleda u širem kontekstu građanske tradicije pokazuje se bogat zaključcima koji su još uvijek inspirativni posebno za one koji zagovaraju republikanska rješenja u modernoj demokratiji. Napredak koji nosi podjela rada donosi ekonomski razvoj, bogatstvo, kultivaciju običaja i manira, prosvjećivanje, ali, s druge strane, donosi i one rezultate koji prijete građanstvu i vrlini: mehanički rad, otuđenje, eksploataciju, klasne nejednakosti i privatnu svojinu. Ovo su uočili i drugi pripadnici Škotskog prosvjetiteljstva (Hume, Smith, Lord Kames [Kejnz], Robertson) ali im je ipak, za razliku od Fergusona, bila važnija dobit od podjele rada i napretka, nego njene mračne strane. I dok se oni služe pojmovima interesa, prava, konstitucionalizma, profita, ugovora, Ferguson se služi republikanskim jezikom 17. vijeka, pojmovima vrline i korupcije. On je svjestan da se već daleko odmaklo u uspostavljanju civilizacije čiji izraz predstavlja komercijalno društvo i da nije moguće vratiti se nazad idili komunitarne bliskosti, pa zato ne zagovara nikakav supstantivni ideal homogenizovane beskonfliktne zajednice, već traga za načinom kako da pomiri već poodmaklo traganje za institucijama obezbjeđenja svojine i interesa, ali i aranžmana za njihovo očuvanje. To Ferguson čini preko svoje teorije konflikata, republikanske političke kulture i koncepta republikanskog obrazovanja.

³⁵ „Čvrstina duha se formira u borbi s teškoćama, a ne uživanjem u spokojstvu i miru; pronicljivost i mudrost su plodovi iskustva, a ne onoga što je naučeno u samoći i dokolici; oduševljenje i velikodušnost su kvaliteti uma koji se javljaju i oživljavaju učešćem u događajima koji angažuju srce, i nisu rezultat razmišljanja i znanja” (Adam Ferguson, *Esej*, nav. izdanje, str. 263).

³⁶ „Čak se ni u političke institucije ne možemo pouzdati da će čuvati slobodu, iako nam se možda čini da su nezavisne od volje i samovolje ljudi. One mogu da neguju, ali ne i da zamene onaj čvrst i odlučan duh s kojim je slobodan um uvek spreman da se odupre poniženjima i da na sebe preuzme svoju sigurnost” (Adam Ferguson, *Esej...*, nav. izdanje, str. 273).

Pluralizam i teorija konflikata

Za razliku od „primitivnog doba”, moderno doba odlikuje „razdvajanje profesija”, koje kida veze u društvu,³⁷ dolazi do različitih interesa, koji razbijaju raniju homogenost zajednice, uvećavaju se nejednakosti i „samo se društvo sastoji od različitih delova,”³⁸ ono je izdiferencirano i fragmentisano,³⁹ podrazumijevajući takvu „različitost rangova i profesija” da će čak i „primitivan ili prost posmatrač primetiti razliku u stanovima i zanimanjima različitih ljudi.”⁴⁰ Savremene „uglađene nacije” se odlikuju neizbježnim pluralizmom vrijednosti, životnih stilova, vjerovanja i interesa, a to, opet, rađa sukobe, koji su, koliko god neugodni i mogu biti destruktivni, dobrodošli, jer spoljni sukobi doprinose održanju stabilnosti i društvene kohezije (s obzirom da rat ujedinjuje), a unutrašnji čuvaju ravnotežu vlasti i sprječavaju da se vlast izmetne u despotizam.⁴¹ Fergusonova teorija pluralizma je razvijenija od one koja pluralizam svodi na klasne razlike. On odbija da redukuje razlike na socio-ekonomske kategorije, primjećujući različitost grupa, vjerovanja, vrijednosti i načina života. Korijeni različitosti su višestruki, uključujući one klase, profesije, roda, klime i nacionalnosti.⁴²

Ferguson ne dovodi u pitanje ispravno stečeno bogatstvo,⁴³ jer „...nije moguće da se spriječi nejednakost položaja u bogatstvima ljudi, a da se ne naruše prva i opšta načela prava na najflagrantni-

³⁷ Isto, str. 226, 228

³⁸ Isto, str. 227

³⁹ Isto, 191–192; Up. i Adam Ferguson, *Principles...* nav. izdanje, tom. II, poglavlje vi, razdio iv, pp. 424–425.

⁴⁰ Adam Ferguson, *Esej...*, nav. izdanje, str. 196

⁴¹ Sukob se nalazi u središtu Fergusonovih razmatranja i on je stvorio cijelu teoriju sukoba (prethodeću Marksovoj teoriji klasnog konflikta) kao objašnjenje mnogih društvenih fenomena. Društveni sukobi su tako za njega uopšte generator istorije i sastavni dio napretka, jer sukob rađa mnoge nenamjeravane posljedice: zahvaljujući sukobima nastalo je i građansko društvo i odbrambene forme i država, a igra i ključnu ulogu u razvitku moralne ličnosti. (Up. Lisa Hill, „Eighteenth-Century Anticipations of the Sociology of Conflict: The Case of Adam Ferguson”, in: *Journal of the History of Ideas*, sv. 62, br. 2, 2001, pp. 282, 295–6; dostupno i na: <https://muse.jhu.edu/article/15112>.)

⁴² „Svaki položaj ima svoje držanje, svoju nošnju i svoj ceremonijal po kojima se razlikuje od drugih i kojima svoj nacionalni karakter podređuje karakteru ranga ili pojedinca... Držanje ljudi, zvuk njihovog glasa, njihov jezik, ton njihovog razgovora, emotivan ili ravnodušan, vedar ili oštar, više nije isti.” (*Esej*, str. 196). Up. i str. 197.

⁴³ Po njemu „materijali kojima se trguje mogu da se nagomilavaju bez ikakvog određenog ograničenja... Savršenstvo i obilje stvaraju nove želje i istovremeno obezbeđuju sredstva ili načine za njihovo zadovoljavanje.” (Adam Ferguson, *Esej...*, nav. izdanje, str. 225). Tačno je da se „kao rezultat razvoja trgovačkih vještina nejednakost bogatstva ... uveliko povećava”, ali uvećanje bogatstva je neprikosnoveno pravo: „Jer, kako svako ima pravo na položaj u koji je redovnim tokom ljudske prirode ispravno smješten, u kome on ni na koji način ne šteti svojim srodnim dušama, mora slijediti da se sloboda u svakom posebnom slučaju mora sastojati u osiguranju pošteno stečenih polo-

ji način.⁴⁴ Stoga je nedopustivo prebacivati bogatstvo od bogatih ka siromašnima,⁴⁵ niti se miješati u to kako će pojedinac da slijedi sopstvene planove u životu.⁴⁶ Na taj način Ferguson brani liberalno shvaćeno pravo na posjedovanje i zgrtanje blaga, kao i smitovski shvaćenu slobodu djelovanja za „unapređenje sopstvenog položaja”. On naglašava efikasnost privatne svojine,⁴⁷ jer je bogatstvo najbolje uposlono kada se nalazi „u rukama marljivog građanina”⁴⁸ i utvrđuje da se društvo formira i čuva radi ljudi,⁴⁹ da je interes ljudi vrhov-

---

žaja ljudi, makako nejednakih.” (Adam Ferguson, *Principles...* nav. izdanje, tom II, poglavlje vi, razdio vii, p. 464).

⁴⁴ Isto, p. 463. Šativiše, on poteže i ekonomski argument: „Dok iz humanosti povlađujemo siromašnima u njihovom položaju, treba iz pravednosti da povlađujemo bogatima u njihovom i da očekujemo da će biti zadovoljni navikama života koje pripadaju njihovom položaju, i koje su u stvari potrebne za poredak i dobro društva i za održanje siromašnih. Ako zatvorimo naša mjesta za zabavu (tj. pozorište – I. V.) i ljude od značaja lišimo tog druženja i tih zadovoljstava u kojima uživaju, bit će zamoreni od života sa nama i ono malo njih koji ipak preostanu će izabrati da se presele u drugo mjesto, gdje će imato najugodnija zadovoljstva. Onda će doista novac koji oni troše biti izgubljen za siromašne u njihovoj domovini.” (Adam Ferguson, *The Morality of Stage-Plays Seriously Considered*, Edinburgh, MDCCLVII, p. 25–26, tekst je dostupan na: <https://ia800200.us.archive.org/27/items/moralityofstage00ferguoft/moralityofstage00ferguoft.pdf>).

⁴⁵ „Kako prihvatamo ... da svi ljudi imaju jednako pravo na samoodbranu, ovo ne smijemo pobrkati sa pretpostavkom da svi ljudi treba da imaju jednake stvari koje bi branili ili da se sloboda sastoji u ogoljavanju radinih i vještih, koji bi mogli steći više, da bismo unaprijedili lijene i rasipne, koji možda nisu ništa stekli ili koji su možda proćerdali sve što su mogli doseći.” (Adam Ferguson, *Principles...* nav. izdanje, vol. II, ch. vi, sect. vii, p. 463). Dakle, Ferguson nije optirao za nikakvu redistribuciju bogatstva, što bi se eventualno moglo očekivati od njegove kritike eksploatacije. To će trebati da sačeka Milovo razdvajanje principa raspodjele od principa proizvodnje. O tome up. moj tekst: Ilija Vujačić, „Liberalni revizionizam Džona Stjuarta Mila”, (*Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, FPN, Beograd, 2007).

⁴⁶ „... kada je svaki pojedinac zaštićen na svom mjestu i ostavljen da slijedi sopstvene želje – izum se nagonilavaju i teško je pronaći original bilo koje vještine.” (Adam Ferguson, *Esej...* nav. izdanje, str. 175).

⁴⁷ „Kako je privatni interes veliko načelo lukrativnih vještina ili akumulacije bogatstva, on je važan za prosperitet nacija... (i) svaki predmet podložan unapređenju, treba da posjeduje ili pređe u privatne ruke, koje ga mogu okrenuti do najvišeg računa” (*Principi...* nav. izdanje, pt. II, ch. vi, sect. v, p. 433); „Trgovačke vještine su stoga s pravom karakteristična težnja ili briga pojedinaca i najbolje se sprovode na osnovu motiva pojedinačnog interesa i privatnog unapređenja” (Isto, vol. I, ch. iii, sect. ix, p. 244); „Načelo trgovine je privatni interes, najudaljeniji od javnog duha ili bilo kakve brige za opštu stvar; pa ipak, utoliko ukoliko je bogatstvo koje je u posjedu ljudi korisno za državu, privatni interes u trgovini funkcionise sa najmanje pogrešnog usmjerenja za javnu korist i bezbjedan je što se tiče njegove svrhe, dok bi javni savjeti grijehili i promašili njegov cilj... Država može učiniti puno da ga zaštiti ili čak i da mu pomogne, ali ne na taj način da izaziva njegov žar ili upravlja njegovom primjenom.” (Isto, vol. II, ch. vi, sect. iv, pp. 425–426).

⁴⁸ Isto, p. 425.

⁴⁹ Isto, vol. II, ch. vi, sect. ii, p. 411

no načelo, ali se oni moraju prilagoditi i interesima države.⁵⁰ Ovim Ferguson izriče svetost privatne svojine, slobodu preduzetništva i nemiješanje države u tržišne operacije,⁵¹ izričući liberalnu ideju države koja je ograničena na obezbjeđenje svojine i sigurnosti.⁵²

Ferguson je kao i Constant [Konstan] branio ideal moderne slobode koja se sastoji u bezbjednom uživanju individualnih prava pod vladom pod zakonom, ali je za razliku od njega insistirao na potrebi patriotskog uključivanja naroda u javne poslove kao neophodan uslov slobode.⁵³

Međutim, da li su građansko-humanistički motivi naveli Fergusona, što bi bilo za očekivati, da dosljedno zagovara aktivnu građansku participaciju *svih*? Ili su samo podrazumijevali čuvanje i održavanje građanskog duha koliko je to moguće, kako među vladajućom aristokratkom manjinom, tako i među njoj potčinjenom građanskom većinom? Ovdje nalazimo nedosljednost u njegovom mišljenju, jer bi njegovo insistiranje na participaciji, kao jednoj od osnovnih odlika građanskog humanizma, podrazumijevalo da se okonča u nekim protodemokratskim zaključcima. Ali, dijelom zbog straha od nadošlih revolucija (američke i francuske),⁵⁴ a dijelom zbog ograničenosti

⁵⁰ „Uređenja služe dobru ljudi i ljudi takođe služe da podrže uređenje... (jer) ako članovi zajednice prilagođavaju sebe onome što je najbolje za državu, ovo nije ništa više nego da budu i čine ono što je najbolje za njihovo održanje i dobrobit.” (Isto, p. 412)

⁵¹ Nacionalna sreća počiva pored ostalog i na „slobodi trgovine i jednakoj zaštiti ljudi u svakoj grani trgovine, neograničenoj i neprinudnoj,” izuzev u slučaju kada u pogledu bezbjednosti ili odbrane države „bezbjednost treba da ima prednost u odnosu na profit.” (Isto, vol. II, ch. vi, sect. iv, p. 430)

⁵² „Cilj trgovine je da se pojedinac obogati. Što više ostvari za sebe to će više uvećati bogatstvo zemlje. Ako je zaštita potrebna, ona se mora obezbediti; ako se počini zločin ili prevara, oni se moraju suzbiti i *vlada ne može pretendovati da učini ništa više od toga.*” (Adam Ferguson, *Esej...* nav. izdanje, str. 149 – podvlačenja I. V.) „Prvenstveni cilj vlade, u ovom i mnogim drugim stvarima, je da osigura svojinu svojih podanika, da zaštiti marljive u njihovom ubiranju plodova svog rada, u nadoknadi dugova koji im ispravno pripadaju i obezbjeđenju poštene odluke o pitanjima koja nastaju u trgovačkim odnosima.” (Adam Ferguson, *Principles...*, nav. izdanje, vol. II, ch. vi, sect. iv, p. 426).

⁵³ „Ako čak i održanje lične sigurnosti i prava na svojinu, koji su možda dobro formulisani rečima zakona, zavise od snage i budnosti slobodnog naroda... postaje još očiglednije da ono što nazivamo političkom slobodom ili pravom pojedinca da u skladu sa svojim društvenim položajem deluje u svoje ime i u ime javnosti, ne može da ima nikakve druge osnove. Imanje se može spasiti, a čovek osloboditi uz pomoć građanskog postupka, ali se prava duha ne mogu održati nikakvom drugom snagom osim svojom sopstvenom.” Adam Ferguson, *Esej...* nav. izdanje, str. 172); „Institucije koje jačaju duh, nadahnjuju hrabrost i unapređuju nacionalnu sreću, ne mogu nikada voditi nacionalnoj propasti.” (Isto, str. 232), jer je „nacija energičnih, javnosti okrenutih i odlučnih ljudi jaka” (Isto, str. 233).

⁵⁴ Njegovo suprotstavljanje narodnim demonstracijama (recimo povodom „slučaja Vilkis” /John Wilkes/) je konzistentno sa njegovom sveopštom koncepcijom društvenog napretka. On se boji demonstracija jer misli da mogu destabilizovati legitimnu vladu, a po njemu društveni kaos vodi obično des-

doba u kome je djelovao, a koju dijeli sa Montesquieuom i Madisonom – a to je njeno isključivo razumijevanje u antičkim pojmovima neposredne vlasti naroda, kao i uvjerenje o nemogućnosti demokracije u prostorno i populaciono velikim komercijalnim društvima – Ferguson se negativno odnosio prema demokratskoj republici. Opredivio se za reprezentativni sistem vlasti, ali reprezentaciju, opet, nije vidio kao opštu nego kao ograničenu, koja odgovara socijalnim karakteristikama društva, odnosno mudrosti njegove administracije,⁵⁵ pa se može govoriti o hijerarhijskoj teoriji participacije.⁵⁶

On naglašava da se u modernom društvu participacija iskazuje kroz reprezentaciju.⁵⁷ Kada „sposobni i valjani *gentlemen*” sa odgovarajućom svojinom imaju aktivan udio u *House of Coommons* interes običnih u nižem domu je osiguran.⁵⁸ Građanstvo za njega ne znači jednakopravnost u smislu demokratskog građanstva, ono nije otjelovljeno u političkoj institucionalizaciji parlamentarne demokratije, nego se sadrži u njegovanju i upražnjavanju javnog duha, za šta su – u aristokratskom maniru – odgovorni viši slojevi vezani *noblesse oblige*-om.

Konačno, on nakon iskustva modernih revolucija, izvor tiranije smješta u „prevalenciju demokratske moći” koja je obilježena „nasiljem narodnih skupština i njihovom larmom”. Nepovjerenje u tiraniju ga je natjeralo da zaključi da „nema doista nikakve vrste tiranije u kojoj su pojedinci manje bezbjedni od tiranije većine ili gdje preovlađuje frakcija korumpiranog naroda.”⁵⁹ Zato ga njegov strah od „despotizma mnogih”⁶⁰, vodi liberalnom rješenju – ograničenju političke participacije.

---

potizmu. U tom smislu je njegovo suprotstavljanje jednako razumljivo kao i njegovo stajanje iza interesa vlasnika svojine.

⁵⁵ „I sada možemo pretpostaviti takođe da se oblici vlade mogu procjenjivati ne samo po aktuelnoj mudrosti ili valjanosti njene administracije, već jednako tako i po broju koji učestvuje u službi ili vlasti njihove zemlje i prema širenju političke rasprave i funkcije koja je u najvećoj mjeri u skladu sa mudrošću njene administracije” (Adam Ferguson, *Principi...*, nav. izdanje, vol. II, ch. vi, sect. xi, p. 509).

⁵⁶ Proviđenje je htjelo, zbog mudrih svrha, da smjesti ljude u različite položaje i da im dodijeli različite opsege bogatstva. Bez ove okolnosti ne bi bilo nikakve podređenosti, ni vlade, ni poretka, ni radinosti. Svaka osoba čini dobro i unapređuje sreću društva živeći saglasno rang u kom je Proviđenje smjestilo. (A. Ferguson, *The Morality of Stage-Plays Seriously Considered*, nav. izdanje, p. 24.)

⁵⁷ U stara vremena je sloboda bila moguća samo u republikama, „ali je praksa reprezentacije, koja je tako srećno uvedena kod nekih modernih nacija, mada ne u tako širokom obimu da bi dopustila da se narod kolektivno okuplja, uklonila ovu poteškoću i omogućila svakom redu države, ako ne kolektivno, a ono bar predstavljanjem, da uzme učešća u zakonodavstvu svoje zemlje i da ima budno oko na postupak u cjelini.” (Adam Ferguson, *Principles...*, nav. izdanje, vol. II, vi, viii, p. 468).

⁵⁸ „Niža klasa, ako nije previše ponižena ili iskvarena, može imati jedan udio u vlasti, bilo negativno sa ustanovljenjem aristokratije, bilo da joj je povjerena ne aktivna uloga u vlasti, nego samo izbor onih koji će odlučivati za njih.” (*Institutes of Moral Philosophy...*, nav. izdanje, p. 273).

⁵⁹ Adam Ferguson, *Principles...*, nav. izdanje, tom II, poglavlje vi, razdio vii, p. 464

⁶⁰ Isto, vol. II, ch. vi, sect. v, p. 436.

Oblici vladavine, kao ključni faktor u klasičnoj političkoj teoriji, za Fergusona su manje relevantni od opšte moderne posvećenosti vladavini prava. On se opredjeljuje za ograničenje političke participacije, za ekonomski razvitak i za državu koja štiti privatnu svojinu, osigurava postojeće ekonomske i socijalne nejednakosti i ograničava demokratska prava. Stoga on zagovara komercijalnu, ali snažnu i energičnu *mješovitu monarhiju* čiji su čuvari slobode naoružani vlasnici i javnim duhom prožeti *country gentlemen*,⁶¹ dok trgovci, radnici i preduzetnici doprinose trgovinom i proizvodnjom, prije svega. Ali nema sigurnosti ni jedne klase bez njenog udjela u vlasti – pri čemu misli, kao što smo vidjeli, da više klase mogu predstavljati i interese nižih! – niti slobode tamo gdje vlast monopoliše jedna grupa.⁶² I još je vjerovao da su siromašni predodređeni za rad, a bogati, zbog obrazovanja, nezavisnosti i dokolice, za superiorne položaje. Iako je ranije nejednakost tretirao pejorativno, sada podvlači njene funkcionalne prednosti.⁶³ Tako „svaka osoba čini dobro i promoviše sreću društva živeći saglasno sa rangom u koji je providenje smjestilo.”⁶⁴ I doprinos nacionalnoj odbrani treba biti na isti način socijalno zasnovan. Tako u planu škotske milicije u *Promišljanjima* misli da milicijom komanduju oni iz više klase koji posjeduju nezavisno bogatstvo – *gentry* – jer su najmanje iskvareni i najviše posvećeni unutrašnjem miru, dok su vojnici oni iz srednje klase sa umerenim bogatstvom i koji rade u gradovima.⁶⁵ Tako isto on i za političku moć misli da treba da bude povjerena višim klasama sa superiornim znanjem i ljubomornom brigom za svoja prava i čast, na koji način će čuvati slobodu.

⁶¹ Up. Isto, tom II, poglavlje vi, razdio x, pp. 492–3; „Ali krajnja i suštinska sigurnost slobode ili brana protiv nereda koji su jednako fatalni za stanje magistrata koliko i za prava naroda, je značaj koji treba da zadrže oni koji imaju neki značajan udio u bogatstvu svoje zemlje, značaj kojim su pozvani u krajnjem slučaju, da brane koliko i da zadovoljavaju obaveze svog položaja” (Isto, p. 493). „Nemoguće je ograničiti uticaj superiorne sposobnosti, svojine, obrazovanja ili navika koje donosi položaj.” (Isto, vol. II, ch. vi, sect. vii, p. 463).

⁶² „Razlike u bogatstvu mogu poroditi podvojenost aristokratske i narodne frakcije ili pretpostavljenu suprotnost interesa u različitim redovima ljudi; i ... nijedni nisu bezbjedni bez takvog udjela u vlasti koji im može omogućiti da se brane ili odbiju bilo koju mjeru koja može biti štetna za njihove interese... I viši i niži, međutim, često teže vlasti u svojoj zemlji. Ali sloboda je daleko od toga da bude bezbjedna u isključivoj dominaciji bilo jednih bilo drugih.” (Isto, p. 464).

⁶³ „U ovim nejednakostima mi nalazimo prvo sjeme subordinacije i vlade tako neophodne da štiti individue i mir čovječanstva; i u njima takođe nalazimo kontinuirani podsticaj na rad i praktikovanje lukrativnih vještina” (Isto, p. 463).

⁶⁴ Adam Ferguson, *The Morality of Stage-Plays Seriously Considered*, nav. izdanje, p. 24.

⁶⁵ Adam Ferguson, *Reflections...*, nav. izdanje, pp. 8, 12, 25–28, 30–31.

Dakle, Ferguson nije bio za republikanski politički oblik, već za konstitucionalnu monarhiju sa njome podrazumijevanom difuzijom vlasti, prožetu republikanskim duhom. Otud je to republikanski način života bez republike. To je po obliku konstitucionalna monarhija, a po svom etosu nosi republikansku politiku. Na taj način se liberalna tržišna ekonomija, atomizirano društvo privatnih posjednika i konstitucionalna vlast prožimaju javnim duhom kao načinom života.

Kao što republikanska sloboda zavisi od stalne građanske aktivnosti, politička zajednica se smatra povezanom zajedničkim prihvatanjem standarda pravde koji nadilaze puka proceduralna prava. Za razliku od liberalnog shvatanja, koje je vrlinu zamijenilo pravdom, Ferguson smatra da pravda mora – da bi se održala – da bude prožeta vrlinom. S tim što ova vrlina nije moralni obrazac tradicionalne supstantivne komunitarne zajednice, već moderne republikanske politike. Svrha političke zajednice jeste osiguranje slobode kao sigurnosti, ali to nije njen jedini cilj u liberalnom smislu održanja mira i osiguranja prava individua ili, bolje rečeno, da bi se osigurao ovaj liberalni cilj, on mora biti prožet javnim duhom bez koga lako može da propadne. Iz toga slijedi da se Ferguson ipak držao ovog liberalnog cilja, ali je smatrao da je njegovo održanje jedino moguće kroz republikanska sredstva, kao što je konstitucionalni poredak održiv jedino prožetošću građanskom vrlinom. U tom smislu je savremen i bliži liberalnom nego komunitarnom republikanizmu.

Savremeni republikanizam imao bi puno toga da nauči upravo od Fergusona, zato što nema poput liberalizma i komunitarizma „gotove odgovore” kako se suočiti sa savremenim problemima društvene interakcije i integracije i kako izbjeći poteškoće liberalnih i komunitarnih „gotovih rješenja” i što za tim odgovorima traga upravo onako kako je to i Ferguson činio: gradeći mostove između različitih tradicija. Naime, kritika liberalno-demokratske prakse sa pozivanjem na obnovu zajednice, participacije i moralnog usmerenja politike, dobila je u poslednjih dvadesetak godina veliki zamah u vidu alternativnih rješenja u odnosu na tzv. liberalno-komunitarni spor i sa poimanjem političke zajednice koje je bogatije od liberalnog, a manje homogenizujuće i isključujuće od komunitarizma. Ferguson je daleki preteča ovog pokrivanja graničnih područja ili „hibrida”, kako to čini savremeni republikanizam u vidu spajanja liberalizma i republikanizma (liberalni republikanizam), konstitucionalizma i republikanizma (konstitucionalni republikanizam), odnosno komunitarizma i republikanizma (komunitarni republikanizam), predstavljajući jedan integralni, snažno republikanski obojeni pristup istorijskim i savremenim pitanjima političke teorije.⁶⁶

Kao što je savremeni republikanizam ukazao na ograničenost „robustnog” liberalizma (Podunavac) ali i republikanskog normativnog

⁶⁶ O ovim „hibridima” up. instruktivna razmatranja u Milan Podunavac, *Republikanizam: teorija, nasleđe i principi*, CID i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Podgorica – Beograd, 2014, str. 52–97.

idealizma i prihvatio uz transformaciju neke temeljne vrijednosti savremenog liberalizma, tako je i njihov daleki predak Ferguson tražio i pronašao način da pomiri naloge republikanizma i liberalizma.

Zaključak

U *Prethodnim razmišljanjima* je mladi Ferguson bio za tradicionalno republikansko rješenje uspostavljanja narodne milicije kao ravnotežu duhu posesivnog individualizma, koja čuva i kultivira moralna osjećanja, potpomažući javnu vrlinu i jačajući posvećenost opštem dobru. U *Eseju*, koji označava srednju tačku njegovog teorijskog razvoja, Ferguson daje drugo rješenje kao izraz njegovog teorijskog razvitka, rješenje sklonu političko-institucionalnoj promjeni. Naime, govoreći o porijeklu institucija Ferguson slijedi teoriju spontanog poretka – ni jedno uređenje se ne stvara saglasnošću, ni jedna vlada nije kopirana iz nekog plana – ali kada govori o njihovom funkcionisanju on smatra da tu ima mjesta deliberaciji. U svom posljednjem i najzrelijem djelu *Principima moralne i političke nauke*, okreće se konstitucionalnoj monarhiji koja počiva na ograničenoj reprezentaciji, ali prožetoj republikanskim duhom, koji osnažuje politički poredak. On optira za uzburkano javno područje i zaključuje da upravo u modernoj konstituciji moramo gledati da nađemo lijek za plahovitu narav moderne komercijalne države.

On se pritom sa dilemama i oscilacijama svojih ranijih spisa suočava ne tako što će se više okrenuti u pravcu liberalnog političkog poretka, kako tvrde neki interpretatori. On doista odustaje od demokratskih rješenja (mada liberalizam u njegovo vrijeme nije ni bio vezan za demokratiju, kao što je to danas i savremeni tumači griješe upravo zato što ga posmatraju iz današnje liberalno-demokratske perspektive) ali ne zapostavlja svoje republikanske strahove.

Ferguson se zaista pokazuje kao važan mislilac za promišljanje naše savremenosti, jer on rehabilituje pojam građanina iz antičke republikanske tradicije u suočavanju sa sasvim drugačijim okolnostima modernog komercijalnog društva, naglašavanjem ideje o javnom polju i pokazivanjem da političke ustanove i javne slobode vrijede samo onoliko koliko ih mi kao građani takvima učinimo. Privržen klasičnim republikanskim, ali i novim, liberalnim vrijednostima, Ferguson je dao jedan pogled na pomirenje republikanskih i liberalnih motiva koji može biti inspirativan i danas. A ovaj pogled opet ima, uprkos svojim istorijskim ograničenostima, značajne upute prije svega za moderno nastojanje pomirenja naloga liberalizma i naloga republikanizma.

Literatura

- Allan, David, *Adam Ferguson*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.
- Brewer, John D., „Adam Ferguson and the Theme of Exploitation”, *The British Journal of Sociology*, sv. 37, br. 4, decembar 1986.
- Elazar, Yiftah, „Adam Ferguson on modern liberty and the absurdity of democracy”, *History of Political Thought*, sv. XXXV, br 4, zima 2014.
- Ferguson, Adam, *Esej o istoriji građanskog društva*, prev. Ljiljana Nikolić, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Ferguson, Adam, *Institutes of Moral Philosophy, for the use of Students in the College of Edinburgh*, The Second Edition, Revised and Corrected, printed for A. Kinkaid & W. Creech, and J. Bell, Edinburgh, MDCCLXXIII.
- Ferguson, Adam, *Principles of Moral and Political Science (1792)*, in two volumes, Garland Publishing, Inc., New York & London, 1978
- Ferguson, Adam, *Reflections Previous to the Establishment of a Militia*, Printed for R. and J. Dodsley in Pall-mall, MDCCLVI, London.
- Ferguson, Adam, *The Morality of Stage-Plays Seriously Considered*, Edinburgh, MDCCLVII, p. 25–26, tekst je dostupan na: <https://ia800200.us.archive.org/27/items/moralityofstage00ferguoft/moralityofstage00ferguoft.pdf>.
- Geuna, Marco, „La tradizione repubblicana e l'Illuminismo Scozzese”, u L. Turco (ur.), *Filosofia, Scienza e Politica nel Settecento Britannico*, Il Poligrafo, Padova, 2003.
- Geuna, Marco, „Republicanism and Commercial Society in the Scottish Enlightenment: the Case of Adam Ferguson”, u M. van Gelderen i Q. Skinner (ur.), *Republicanism. A shared European Heritage*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Hill, Lisa, „Eighteenth-Century Anticipations of the Sociology of Conflict: The Case of Adam Ferguson,” *Journal of the History of Ideas* sv. 62, 2001, pp. 286–293; dostupno na: <https://muse.jhu.edu/article/15112>;
- Hill, Lisa, „A Complicated Vision: The Good Polity in Adam Ferguson's Thought,” u Eugene Heath i Vincenzo Merolle (ur.), *Adam Ferguson: Philosophy, Politics, and Society*, Pickering & Chatto, London, 2009.
- Kalyvas, Andreas, and Katznelson, Ira, „Adam Ferguson Returns: Liberalism through a Glass, Darkly”, *Political Theory*, sv. 26, br. 2, april 1998.
- Kettler, David, *The Social and Political Thought of Adam Ferguson*, Ohio State University Press, Columbus, Ohio, 1965.
- Kettler, David, „History and Theory in Ferguson's Essay on the History of Civil Society: A Reconsideration”, *Political Theory*, br. 5, 1977.
- Maloyed, Christine Leann, *The Religious Foundations of Civic Virtue*, A Dissertation, Texas A&M University, 2010.
- Merolle, Vincenzo, „Adam Ferguson: Liberalism, Republicanism, Marxism”, paper delivered on 3 July 2009, for the ECSSS Conference, held at St Andrews, Scotland, on 2–5 July 2009; dostupno na: http://www.europeanjournal.it/ferguson_liberalism_republicanism_marxism.pdf.
- Metzger, Jan, *Die Milizarmee im klassischen Republikanismus* (Die Odyssee eines militärpolitischen Konzeptes von Florenz über England und Schottland nach Nordamerika 15–18. Jahrhundert), Dissertation der Universität St. Gallen, Verlag Paul Haupt, Bern, Stuttgart, Wien 1999.
- Oz-Salzberger, Fania, *Translating the Enlightenment: Scottish Civic Discourse in Eighteenth-Century Germany*, Clarendon, Press, Oxford, 1995.

- Oz-Salzberger, Fania, „Introduction” u *An Essay on the History of Civil Society* by Adam Ferguson, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Oz-Salzberger, Fania, „The political theory of the Scottish Enlightenment”, u Alexander Broadie (ur.), *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment*, Cambridge University Press, New York, 2003.
- Pietrzyk-Reeves, Dorota, „Adam Ferguson’s Republicanism”, *Politeja*, 2/1, 2008.
- Pocock, J. G. A, *The Machiavellian Moment*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 1975.
- Podunavac, Milan, *Republikanizam: teorija, nasleđe i principi*, CID i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Podgorica – Beograd, 2014.
- Sher, Richard, „Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defense”, *Journal of Modern History*, br. 61, jun 1989.
- Skinner, Quentin, „The republican ideal of political liberty”, u G. Bock, Q. Skinner i M. Viroli (ur.), *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.